

Ана Ж. Станковић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет (докторанд)

ПРЕДАЊА БЕЛИЦЕ – ОД ТЕРЕНА ДО ТЕКСТА

Рад приказује процес стварања теренске збирке предања забележених на простору Белице, методологију истраживања, добијени корпус и могуће начине његовог тумачења. Намера је да се терен који се проучава сагледа географски, културолошки и у домену досадашњих бележења предања, као и да се са те позиције објасни потреба за поновљеним и проширеним истраживањем које уважава другачије теоријске и методолошке претпоставке. У представљању збирке предочићемо поступке у пре-теренској, теренској и пост-теренској фази, и указати на предности и мане примењених истраживачких поступака. У складу са прихваћеним поделема у фолклористици, сагледаћемо и класификовати добијену грађу и покушати да укажемо на неке могућности будућих истраживања не само овог терена него и предања уопште. Флуидност жанровских граница и тешкоће приликом дефинисања и класификације савременом истраживачу чак и намећу потребу другачијих, нових приступа. У раду желимо да укажемо на одабране истраживачке аспекте који се отварају у дијалогу са актуелним парадигмама савремене хуманистике. Стога је намера истраживача била да се предања са терена Белице посматрају кроз призму наратолошких и имаголошких теорија, са тежњом да се добијена грађа осветли помоћу другачијег спектра појмова који би потврдили постојеће научне ставове или потенцијално указали на нове путеве у приступу и разумевању овог фолклорног жанра.

Кључне речи: предање, методологија, терен, транскрипт, класификација, наратологија, имагологија

УВОД

Предања која су предмет овог рада сакупљана су током самосталних теренских истраживања Белице, у периоду од 2014. до 2017. године². Кратак преглед овог истраживања односи се, у првом делу, на фолклористичке теоријско-методолошке поставке у приступу предањима, односно, на мапирање терена и претходна проучавања. Друга целина тиче се методолошког приступа у пре-теренској, теренској и пост-теренској фази, класификовања и дескрипције добијене грађе. У последњој секвенци бавићемо се разматрањем примене одабраних књижевних теорија из друге половине 20. и с почетка 21. века на овај

---

1 ana.stankovic86@yahoo.com

2 Збирка предања Белице настала је за потребу израде докторске дисертације под називом „Наратолошки и имаголошки аспекти предања”, као њен корпус. У дисертацији, која је у изради, примењена је овде предочена методологија, уз детаљнију апликацију теорија које се односе на наратологију и имагологију.

корпус, у покушају да предања осветлимо са других и другачијих позиција од оних уобичајених, углавном прихваћених и широко примењивањих у фолклористици. Претпоставља се да ће овакав вид тумачења, с једне стране, потврдити постојећу класификацију, али и да ће отворити простор за допуњавање или ревидирање научних приступа, односно, преиспитивање и у оквирима жанра предања и у целовитом систему фолклорних жанрова.

МАПИРАЊЕ ТЕРЕНА

Савремена теренска истраживања потврђују да су предања, без обзира на постојање архаичних елемената на тематско-мотивском плану и симболичких структура из корпуса митског начина мишљења и поимања света, један од највиталнијих жанрова усмене књижевности. У том смислу, процењено је да би теренско истраживање народних предања, у облицима и функцијама које имају, данас могло бити плодно. Стога се на фону сазнања о досадашњим истраживањима на овом подручју приступило трагању за синхроним пресеком. Простор Белице³ одабран је промишљено, а аргументи који подржавају овакав избор односе се на друштвено-историјске особености терена, његову демографску слику, те врсте и начине, односно укупну динамику ранијих изучавања предања. Дијахронијски пресек указује на то да су етнографска мапирања овог подручја, која су неизбежно укључивала и народна предања, извршена у првој половини 20. века⁴, али без наглашеног интереса за фолклористичке и усменопоетске димензије казивања која су остала инкорпорирана у студије и монографије антрополошког и етнографског усмерења. Најзначајније међу њима су: *Крајинки ојис Јајодинској окруја* (1885) и *Тојоџрафски речник Јајодинској окруја* (1885) Јована Мишковића, *Сјоменици Јајодине I* (1905) и *Сјоменици Јајодине II* (1914) Емила Цветића, и, нарочито, *Белица Станоја Мијатовића* (1948). У *Тојоџрафском речнику Јајодинској окруја* бележе се претежно етиолошка и кул-

3 Према географском положају „Срез Белички граничи се са истока Великом Моравом, са запада Црним Врхом, са севера реком Грабовиком и Великом Моравом, а са југа граница полази од Велике Мораве, иде између села Рашевице и Трешњевице, пролази преко планине Лухора, између села Беочића и Секурича, пресеца косу између села Лоћике и Вукмановца, затим иде даље на југозапад између села Лукаре и Ломнице, Слатине и Бунара, Велике Сугубине и Мишевића, и тако долази до Црног Врха, односно до његовог огранка” (Мијатовић 1941: 4, 5). Простор Белице административно јесте један од три среза (поред Левачког и Темњићког) који су чинили Јајодинску нахију (Челиковић 2012: 511).

4 Издвајамо радове новијег датума који само делимично осветљавају простор овог истраживања. *Народна казивања из Драгоцевића и околине Селимира Милосављевића* (Милосављевић 2005) тематски и стилски одговарају нашим интенцијама, али су упућена на мањи географски простор. *Беличка предања* (Спасић 1975), *Сеча зайиса: о проклетшћу или божјој казни* (1991) и *Лухорска предања* (Спасић 1996), Никодија Спасића територијално покривају област којом се бавимо, али доносе стилизоване наративе, уз видну истраживачеву интервенцију. Из тог разлога се не уклапају у концепт нашег истраживања, чиме се не негира њихов важан допринос проучавању и приказивању простора Белице.

турно-историјска предања, у функцији објашњења одреднице *Речника*, као у примеру топонима Црнча: „ЦРНЧА село. [...] Кажу да је овом селу име дошло од *Срне*, којих је туда много било. Срне су силазиле из планине, на неко језеро те пиле воду, па су их тада и жене тукле. Од срне *Срнча*, а одатле временом постала *Црнча*” (Мишковић 2012: 239).

У петом поглављу монографије *Белица*, под називом „Приче и тумачења о именима села”, индиректно се спомињу – парафразирају етиолошка предања, уз видну интервенцију аутора текста, како је у примеру: „Нека су места названа по биљу и дрвећу (Врба, Лозовик, Буковче, Бресје, Топола, Трешњевица, Јовац, Ланиште, Пањевац, Копривица, Драгоцвет, Трнава, Ракиново, Винорача); друга су названа по занимању становника (Медојевац, Рибаре, Коларе и Ковачевац)” (Станојевић 1948: 38). Даље се наводе остали извори – узроци настанка топонима: по географском положају, према објектима, реци, личним именима, нека су места „пренела” своје име приликом досељавања, друга изгубила раније називе, поједина су страног порекла, док је за неке назив остао нејасан, неразјашњен (Ibid 1948: 38, 39). Овако транспонована / посредована предања далеко су од настојања савремених истраживача да транскрипцима „пренесу” контекст бележења наратива, али указују на тематско-мотивски слој који омогућава успостављање истраживачког хоризонта очекивања и олакшава комуникацију са саговорницима.

Поред синхроног и дијахроног приступа у конституисању збирке, извршена је компарација наратива беличких предања са збиркама предања које су настале у непосредном окружењу. Забележени наративи односе се на индивидуална и колективна знања и веровања која су се, како показују поједини транскрипти, очувала у великом временском распону на терену подложном миграцијама⁵, за разлику од суседног Левча, који је у демографском погледу хомогенији и херметичнији. Приликом поређења приметно је преламање, чак преклапање наратива, различите варијације на одређене теме (нпр. о казни која снађе онога ко краде или оног ко посече храст), уз динамично варирање модела предања⁶. Тиме је беличка збирка потврдила претходна истраживања на географски блиском терену. Она се својом формом, тематско-мотивски и идејно – приказом одређене слике света уклапа у контекст корпуса српских предања уопште, о чему ће се говорити у наредној целини рада.

5 Станојевић бележи да су миграције на овом проходном терену, међи путева из Цариграда и Солуна, биле веома честе, на шта су утицали различити историјски догађаји – налети Турака, Аустријско-турски рат, Кочина крајина, Сеоба Срба, Први и Други српски устанак, као и различите природне и друштвене промене, које су узроковале селидбе ужег опсега (Станојевић 1948: 39–44).

6 Видети нпр. предања о настанку кртице, Светом Илији Громовнику, суђеницама, итд. (Марковић 2004).

МЕТОДОЛОГИЈА ТЕРЕНСКОГ ИСТРАЖИВАЊА: ПРИПРЕМА И БОРАВАК НА ТЕРЕНУ

Најзначајнији корпус текстова на основу којих је, у компаративном кључу, сагледана и тумачена беличка збирка забележен је у Левчу, географски блиском, суседном терену и објављен у књизи *Пријовешке и предања из Левча* Снежане Марковић (2004). Делимично је употпуњен на основу збирки предања које територијално нису блиске беличкој збирци. На тај начин истраживач је у фази планирања одласка на терен и боравка на терену био у предности, могао претпоставити шта га очекује и усмеравати питања ка наративима које жели да сними, фокусирајући се на предања. Аналогно истраживачевој припреми и његовом „предзнању”, како тврди Лаури Хонко, код саговорника се конструише „пренаративни, пре-текстуални оквир, који се састоји из свесних и несвесних садржаја у менталном простору извођача”, а затим се записивањем, снимањем, односно фиксирањем овог пре-текстуалног оквира долази до „манифестног текста” (Ђорђевић Белић 2017: 21). Предања су чврсто повезана са контекстом, односно конкретном говорном ситуацијом, и веома их је тешко забележити изоловано. О таквим покушајима сведоче ситуације у којима је дијалог превасходно усмераван класичним етнографским упитником. С друге стране, претходним истраживањима успостављен хоризонт очекивања истраживача представљао је кочницу за потенцијално шире бележење различитих фолклорних облика, које би, без ограничења, сам терен донео, и представља лимитирајући фактор за самог истраживача.

Обављено истраживање одређује се као квалитативно⁷. Његов оквир прецизиран је из практичних разлога, за потребе дефинисања корпуса за дисертацију истраживача⁸. Пре пријаве тезе урађено је пилот истраживање⁹, којим се у основним цртама испитало стање на терену. Теренски рад подразумевао је двоструку припрему – „видљиву”, активну, која се односила на техничке аспекте и логистику на самом терену, и „невидљиву”, која је обухватала упућивање у тематско-мо-

---

7 „Kvalitativno istraživanje uključuje terenski rad tako što istraživač fizički odlazi kod ljudi, u njihova naselja ili institucije da bi posmatrao ili snimao ponašanje u prirodnom okruženju. Kvalitativno istraživanje je deskriptivno, istraživač je zainteresovan za proces, značenje i razumevanje dobijeno putem reči ili slika.” (Sikimić 2013: 16) О особеностима квалитативног истраживања видети и у Рокотњак (2014), Медар Тања и др. (2017).

8 Са теренским радом се стало у тренутку када се проценило да је успостављен оптималан корпус за анализу из аспекта проблемског тежишта одређеног према хипотезама постављеним за потребе дисертације, чиме слика терена није завршена.

9 Из домена квалитативних метода као најпогоднија за прво, прелиминарно истраживање издвојила се студија случаја (в. Станковић 2018), будући да се раду приступило холистички, да би се касније појединим узорцима – снимцима на терену потврђивао почетно постављени оквир. Добијени материјал се даље индукцијом уклапао у шире постављени „општи” модел предања, по чему се и првобитно посматрање терена уклопило у опсег квалитативног истраживања, са доминацијом индукције јер у оваквом методолошком оквиру „истраживач гради апстракције, концепте, хипотезе и теорије на основу детаља” (Sikimić 2013: 16).

тивски корпус за којим се правасходно трагало и израду упитника, насталог на основу увида у тематско-мотивски слој из различитих збирки предања¹⁰ и етнолингвистичких студија јужнословенског простора Ане Плотникове (Плотникова 1996). Полуотворени интервју у оквиру кога је примењиван прилагођавао се сваком месту у које се одлазило, за шта је коришћена, пре свега, историографска, етнологска и антрополошка грађа, која је указивала на теме, нпр. номенклатуру, топониме, важнија подручја, свете и табуисане радње и места, познате личности краја, специфичности, несвакидашњости, итд. У току рада упитник је мењан, „отваран”, адаптиран у складу са оним што је пружало стање на терену, као уосталом и избор метода, будући да одабрана теренска методологија „dopušta istraživaču da na licu mesta odluči kakvu će vrstu razgovora voditi (što može biti etnolingvistički upitnik Plotnikove, [...] metode usmene istorije, biografske priče, jezičke biografije, folklorna građa i sl.) (Sikimić 2013: 18). Употребом ових метода текст предања је долазио спонтано, чему је истраживач тежио, али је негде било неопходно поставити директна питања (нпр. из регистра демонолошких предања питања о вампирима/вампирењу, вилама, дрекавцима и слично) како би се посредством одговора артикулисао тражени наратив. Упитник је најчешће служио само као оквир, будући да се испоставило да сама ситуација и саговорник диктирају ток разговора. Показало се да се истраживач „прилагођава саговорнику, има са њим активан однос – сходно принципу примарности саговорника, а не унапред задатог лингвистичког или неког другог упитника. Тако се из транскрипта сагледава однос старог и новог, традиције и савремености, комбиновање дијахроне и синхроне перспективе – преломљено кроз индивидуални усмени дискурс” (Сикимић 2005: 239).

До саговорника¹¹ се доспевало углавном према препоруци мештана, њихових рођака и уз посредовање особа чији је ауторитет и углед омогућавао не само контакт него и респект истраживача (учитељи, свештеници, и сл.). Разговори су договарани, најављивано је оквирно време доласка. Међутим, догађало се да саговорник упути на друге мештане „који знају све да ти кажу”. Боравак на терену доносио је истраживачу махом позитивна изненађења и одушевљења, али и понеко разочарање. Из техничких и практичних разлога тада се прибегавало околиналном или случајном тражењу информаната¹². Бојазан истра-

10 Више о томе видети у Златковић (2007а), Златковић (2007б), Палавистра (2003), Марковић (2004).

11 У зависности од области квалитативног истраживања, термини којима се означава саговорник су различити, иако делују као синоними. У фолклористици, антропологији и етнологији користе се информант, казивач (Sikimić 2013: 16), које ћемо, за потребе овог рада, користити уз термин саговорник.

12 У складу са традиционалним етнографским и фолклористичким концептима тражили су се старији саговорници, за које се претпостављало да поседују већи обим традицијског знања, што се углавном показало тачним, али нас је стање на терену неколико пута демантовало, посредством подробних разговора (на предвиђене теме) са припадницима млађе генерације. Најстарији казивач био је 1922. године, а најмлађи 1988. Доминирали су информатори рођени тридесетих и четрдесетих година 20. века, оба пола. Запажено је да су жене више казивале демонолошка предања, а мушкарци културно-историјска и етиолошка.

живача да ће као жена теже приступити терену показала се неоснована, јер су саговорници код којих се није најављивало лакше успостављали поверење¹³. С друге стране, страх за сопствену безбедност превазиђен је настојањем да се увек обезбеди пратња, углавном локалних посредника, који су први ступали у контакт са мештанима (њиховим познаницима) које смо снимали. Управо се за водиче у неколико наврата испоставило да су, иако млађе генерације, у том тренутку најбољи информанти – представници свог места, те су више и подробније говорили од првобитно предвиђених¹⁴. Успостављању комуникације на терену у великој мери је доприносила биографија самог истраживача, односно чињеница да се због породичних веза препознаје као „свој”. С друге стране, рушење почетне дистанце на основу порекла и подразумеване припадности одводило је у другу крајност, заустављало ток разговора личним дигресијама, питањима која сада постављају саговорници, итд. Замка у коју је истраживач запао у неколико наврата односи се на знатижељу да сазна што више о свом пореклу, без обзира на јасно удаљавање од примарног циља изласка на терен и од неопходне, одмерене дистанце, будући да је позиција истраживача најмање двострука¹⁵.

Грађа је сакупљана одласком на, у већини случајева, раније договорене пунктове, у очекивању разговора са једном особом, али се терен лако „отварао”. Забележени су разговори са вишеструким саговорницима, односно публиком, која се смењивала у говорењу – мењала позиције од тихих слушалаца, преко „суфлера”, оних који усмеравају / делимично исправљају познато главно причање, преко оних који негирају приповедање, често паралелно причају своју верзију или преузимају ток приче као доминантни. Заједничко знање се у оваквим ситуацијама лако маркирало, кратко вербално или невербалним знацима¹⁶. Амбиваленте су биле околности снимања више генерација једне породице, у којима је евидентно постојао корпус заједничког знања, али су се саговорници према њему различито односили. Старији су, ипак, знали предања која нису познавали млађи, док су млађи често инсистирали на комичном у наративу, чиме су поједини делом показивали и свој однос према теми разговора. Ипак, сама чињеница да су представници млађе генерације радо пристајали на разговоре и све време пратили излагање старијих указује на однос поштовања и привржености према својој прошлости и традицијској култури.

---

13 О теренским и пост-теренским „ризицима”, како за истраживача тако за информатора, видети у Сикимић (2008).

14 О перципирању „идеалног” саговорника видети у Ćirković (2012).

15 Са једне стране, „Ulogu istraživača u kvantitativnom pristupu određuju nepristrasnost, uzdržanost” (Sikimić 2013: 16). На другој страни, укључује се емпатични и лични слој, како у овој тако и у сродним дисциплинама: „Обавезним регистровањем интеракције са истраживачем/истраживачима добија се увид у субјективност самог истраживача. Ова истраживачка субјективност је, уосталом – као и субјективност саговорника, у лингвистичкој антропологији подразумевана и очекивана” (Сикимић 2005: 240). О позицији истраживача, његовим особеностима и рецепцији у заједници коју истражује видети у Ђорђевић Белић (2015).

16 О врсти публике видети у раду Смиљане Ђорђевић Белић (2012).

Ставови средине према томе „да ли знају неке приче из прошлости” и „како се некад живело”, што су била најчешћа уводна питања разговора, били су вишеструки:

1. *Постојало је* – потпуна увереност и веродостојност потврђена материјалним доказима или уверењима других / самог саговорника (по једној опцији и даље постоји)¹⁷:

СГ: „То сам ја запамтио и тачно знам, пази”,

СГ: „И то су ми казали људи да је тачно и да је истина”,

СГ: „Друго ћу да ти кажем..То можеш само да нађеш из Ново Ланиште.. а ја од.. много одавно то било, на знам дал могу да с потревим. ... Ту има и сада нешто, то ми казали, као, скоро ми казали опет из Ново Ланиште”,
СГ: „А у Старо Ланиште највеће трагедије се догађају и дан данас на улаз, у Старом Ланишту, али ја не знам шта се одиграло под те Петрове тополе да, да ту увек се дешава лоше”;

2. *Постојало је, сад више не постоји* (изражени контраст некад - сад):

„СГ: „А јесте тај Свети Илија громован. Јесте, на њега грми, сева, пуца. Сад нема правила. Сад бије све редом, не гледа ни Свети Илију, ни, ни ништа. Сад се изокренуло, сине, све”,

СГ: „Онда имало глуво добо, сад нема. (смех)”,

СГ: „Каже, враћамо се ми и оно запева нешто као јао, јао, вуче се, па ишли су, ишло то, било то некад. Знаш како, сад једна сијалица, сад вампири живи, мен више стра од живи него од мртви”;

3. *Није сигурно да се икада догађало, само се причало о томе*:

СГ: „Е, то са- само чуо, каже, ко падне, каже, може да погине сам да падне да се убије, да би-, да постојали тај народ висок, то сам само нешто кроз сам чуо”,

СГ: „А дал истина, дал није, не знам”,

СГ: „Дал истина дал није, ја то не знам, а то баба причала”;

4. Наратив се преноси уз неверовање у њега, што не негира његово некадашње постојање.

СГ: „Ја не верујем то, али како се то прича, .. тамо пање-, пањевачки запис, можда си чула за њега”;

5. Мешавине претходних ставова:

СГ2: „... Е, па, Ана, то се учило у прастаро доба, ја не верујем да било у скорије време. А да има сад...”

СГ1: „Нисам ја чуо за то да има код нас.”

ИС: „Како настала жаба, како настала корњача?”

СГ1: „Добро, то има сад”.

¹⁷ Издвојени цитати јесу транскрипти збирке беличких предања, која је саставни део дисертације аутора.

У оквиру једне групе саговорника наилазило се на опозитне ставове. Поједини су истицали важност непосредног искуства: СГ: „Мож да памтиш нешто кад доживиш, али кад из приче у причу, не мож=”, док су други одговорност преносили на фикцију – ону из дела писане књижевности или ону која је постакла стварање таквих дела:

„ИС: „А они то мислили да су неки змајеви?”

СГ: „Да, они то мислили да су неки змајеви. Тако то пре, пре. Писци то све направили”;

СГ2: „То су фантазије.”

СГ1: „Па, добро, ето, то је прича. Јел нисам ја измислио.”

ИС: „То се, то си чуо овако, причају људи?”

СГ1: „Па да, то неко измислио. А можда то... од тога сигурно има нешто. .. Није да нема ко се прича. .. Јер онај напише књиге. Није мого да напише ако није негде чуо нешто да то има”.

Под утицајем временске дистанце и својеврсном променом унутар културе ствара се другачији однос према „веровању”, иако је оно, према многим тумачењима, иманентно карактеризацији предања¹⁸. Сматрамо, међутим, да је и контекстуализација утицала на креирање ставова саговорника, те да су на основу перформативног карактера предања¹⁹ кориговали своје погледе на појаве или догађаје о којима су говорили, које би у другачијим околностима изразили чак опозитно. У односу на карактер публике, у наративу се подвлачи (не)истиност: она може бити присутна (спољашња), која верује или не, али и унутрашња (тада се углавном верује), у виду сведока или онога које преносилац предања. Даље се може поделити на једночлану, двочлану и вишечлану. Уколико се позива на њу као на сведока – актера, најпоузданији маркер истинитости предања јесте потврда групе као издвојеног, одабраног дела колектива.

Питања у првом делу разговора су се углавном односила на културно-историјска предања, о томе како је место у коме се налазимо добило име, како је настало, како се зову поједини његови поједини делови, каква је власт некад била, шта се одиграло за турско време, за време ратова уопште (ово је често био импулс за породична предања), када су биле највеће непогоде, када су биле најтеже године за место, да ли имају цркву, изворе, које су знамените личности места и читавог краја, итд. У синхронном пресеку, за поједине топониме предочене су варијанте предања, али и различита предања, која се само делимично поклапају са објашњењима које налазимо у писаној историји ових места из прве половине 20. века. Даље се разговор обично одвијао у складу са околностима и афинитетима саговорника. Ако казивач не пре-

18 О упитности критеријума веровања како неопходног за дефинисање предања видети више у раду Делић (2018).

19 Перформанс обухвата „različite izvođačke prakse zastupljene u umetnosti, kulturi i društvu” (Jovičević 2007: 22), уз јасан хронотоп: „nije samo čin predstavljanja, već i mesto realnog okupljanja [...] realna aktivnost ovde i sada” (Ibid 2007: 7, 8), по чему се уклапа у извођење / изговарање предања у тренутку снимања.

узме доминантну улогу и настави да говори по сопственом нахођењу, уз повремене смернице, интервенције истраживача, наредна питања би се тицала тема из корпуса етиолошких предања: о светом дрвећу, о прекршеним табуима, проклетству, премирању, коначно, о настанку света, рељефа, биљака и животиња, о свецима (Светом Илији, Огњеној Марији, Светом Николи, Светом Арханђелу Михаилу...), итд. Тек након ових питања уследила би она која се односе на корпус демонолошких предања (о вилама, вампирима и вампирењу, алама, змајевима, о усуду и суђеницама, уопште о различитим сусретима са оностраним), иако су поједини саговорници већ на почетку осетили потребу да говоре на ове теме. У оквиру ове врсте предања налазимо највише мемората, док се код осталих запажа већи степен дистанце и „објективности”. Веродостојност код културно-историјских предања потврђивана је објективним постојањем (некада или још увек) појединих личности, простора, подручја, материјалних доказа, познатих широј групи или целом колективу, док се у демонолошким предањима подвлачила субјективним сведочењем, сопственим искуством.

Разговори су снимани диктафоном – чувани као аудио-записи, од којих само неколико поткрепљеих и видео-записима, што сматрамо маном истраживања, будући да би се видео-записом забележио неупоредиво детаљнији и шири контекст разговора, па тако и снимљених предања. Грађа је складиштена на ЦД-овима, у оквиру којих је сваки снимак бројчано обележен према хронологији причања и одласка на терен (од најранијих до последњих).

КА ТЕКСТУ ПРЕДАЊА

Методологија пост-теренског истраживања обухвата транскрипцију грађе, те њену анализу. Коришћена је вербатим транскрипција, којом смо настојали да бар делом надокнадимо непостојање довољно видео-записа, али без акцентуације²⁰, јер смо сматрали да је она за ову врсту истраживања ирелеванта. Поред уобичајених знакова интерпункције, користили смо: .. краћа пауза (до пет секунди), ... дужа пауза (више од пет секунди), () за смех, уздах, итд., {} за преклапање говора, — надовезивање на оно што је информатор раније говорио, (...) изузето, нетранскрибовано, обично дигресије које нису у вези са темом о којој се говори, нити са предањима²¹. Транскрипти се односе само на наративе предања – не обухватају читаве разговоре, те не садрже „дискурсне рестлове”²². У том смислу, занемарен је материјал који садржи и дру-

20 Аудио и видео снимци углавном су снимљени на локалном, косовско-ресавском дијалекту.

21 О означавању транскрипта вербатим транскрипцијом видети: Илић (2010).

22 Појам се односи на грађу „која није била претходно планирана за истраживање, такозваних *diskursnih restlova* (viškova u iskazima). У *anglo-saksonskoj antropološkoj lingvistici* користи се термин *waste material*, а како српска *antropološka lingvistika* и *etnolingvistika* имају потребе за одговарајућим

ге фолклорне жанрове – лирске песме, бајалице, апелативне жанрове, услед потребе тренутног истраживања. Како би се ипак указало на теме разговора који никада није могао бити монолитан и усмерен искључиво на предања, сачињени су протоколи, у којима су разговори и теме поређане хронолошки. Ради чувања приватности информатора, њихова имена су у протоколима означена иницијалима и годином рођења, чак и онда када су саговорници желели да се представе и то чинили именом и презименом. Са становишта етике, сматрали смо да је овај поступак неопходан. Сви саговорници дали су истраживачу усмену сагласност за снимање, при чему је напоменуто да ће се снимци користити у домену науке, културе и уметности²³. У транскрипцијама предања Белице редослед је сачињен не према хронологији, већ према тематици, те су се предања груписала без обзира на информатора и време вођења разговора. Истраживач је означен као ИС, а саговорник као СГ (у ситуацијама присуства више саговорника, додати су индекси СГ1, СГ2, итд.).

Забележено је око 200 предања која се могу, у складу са важећом типологијом, поделити на етиолошка, демонолошка и културно-историјска, са једне стране, и на меморате и фабулате, са друге (у односу на карактер приповедачког гласа). Честе су дистинкције некад-сад, али и свременост, универзалност, нпр. неминовност казне за оне које преступе ограничења, прекрше табуе заједнице. У зависности од типа предања разликовао се и контекст разговора. Демонолошка предања укључивала су веће поверење између истраживања и саговорника, а у појединим ситуацијама била су саставни, подразумевани део непредвиђених разговора, нпр. о бајању. Опозиција своје-туђе била је присутнија у културно-историјским предањима²⁴, будући да се у њима она гради међу „једнакима”, међу људима и њима познатим категоријама, за разлику од оностраних сила демонолошких предања. На терену је забележено више демонолошких предања, што је супротно почетним предвиђањима. Истраживач је претпоставио да су демонолошка предања више повезана са територијом Левча, док су крају Белице својственија културно-историјска. Међутим, Снежана Марковић у Левчу бележи више културно-историјских предања, док аутор овог рада у Белици налази више демонолошких. Ово се може објаснити незавршеном сликом терена, што се тиче беличке збирке, усмереним питањима и афинитетима самог истраживача, избором саговорника. Као разлоге за доминацију културно-историјских предања на простору Левча Марковић наводи „да се најлакше прича о ономе што сви знају и чиме се, на одређени начин потврђује припадност колективу и, уже, породици, док је много теже поделити своје или туђе искуство сусрета са оностраним,

---

terminom за овај феномен, могли би се употребити радни термини *diskursni restlovi* или *viškovi*.” (Sikimić 2013: 21)

23 Видети у Sikimić (2013: 21, 22), Pokotnjak (2014), Медар Тања и др. (2017).

24 Овом дистинкцијом се у дисертацији посебно бавимо у оквиру тумачења предања посредством имагологије.

непознатим и истовремено застрашујућим” (Марковић 2004: 292). Један од проблема на самом терену, у контексту трагања за културно-историјским предањима, био је упућивање истраживача на оне који „знају све” о неком месту – испостављало се да такви саговорници одлично познају историграфију, чињенице о историји краја и историји уопште, што за ово истраживање није било корисно.

Заједничко за сва прикупљена предања јесте процес текстуализације²⁵. Ова особина постаје јасна и посебно изражена уколико се сагледава посредством перформативног аспекта предања. Паралелно са припремом истраживача за одлазак на терен одвија се, између постављеног питања током разговора и започете нарације, текстуализација код/унутар саговорника, као „Процес преласка од текста у свести приповедача/певача и конкретног етнопоетичког система до вербализованог усменог текста” (Илић 2005: 238). Исходишта текстуализације која су слична постојећем тематско-мотивском корпусу предања уопште потврда су колективног сећања, посебно уколико се говори о фабулатима. У том смислу, не можемо тврдити да је статус приповедача неприкосновен и апсолутно аутономан, као што ваља имати на уму позицију истраживача који транскрибује добијену грађу, будући да „Попут нових читања књижевног текста, и звучни запис има моћ да приликом сваког новог преслушавања понуди могућност другачије перцепције и осмишљавања” (Пандуревић 2015: 73), у зависности од низа фактора.

МОГУЋА ТУМАЧЕЊА – ПРЕДНОСТИ И ОГРАНИЧЕЊА

Мноштво критеријума по којима се предања деле, немогућност изналажења јединственог става у науци око њихове дефиниције и класификације указују на сложеност овог фолклорног жанра, али и на неопходан други приступ – другачији методолошки и теоријски апарат од уобичајеног. Флуидност овог жанра, његова „неухватљивост” унутар сопствених граница и према другим облицима – врстама народне књижевности тражи нове начине тумачења, при чему постаје јасно да један аспект не може бити довољан. Предања захтевају многоструки, чак интердисциплинарни приступ, осветљавање са вишеструких становишта, уз указивање на њихова преламања.

У оквиру откривања наратолошких аспеката предања намера нам је да пронађемо обрасце конституисања жанра. Применом норматива „тематске” наратологије, на основу структуре предања, издвајају се модели. Истражује се минимални исказ неопходан да би се један наратив могао назвати предањем, тематско-мотивски слој, позиције приповедача, итд. Ови приступом, међутим, занемарује се „значајски потенцијал” (Marčetić 2003: 22) наратива, те је за потребе анализирања предања по-

25 Текстуализација представља „материјализацију менталног текста у конкретной комуникативној ситуацији” (Ђорђевић Белић 2012: 278).

требно паралелно примењивати, а потом синтетисати „достигнућа” и тематске и начинске наратологије.

Применом теоријских поставки начинске методологије на жанр предања, посебно уколико се посматрају идеје Жерара Женета, могла би се довести у питање Фон Сидова подела предања на меморате и фабулате, према употреби првог, односно трећег лица у приповедању. У формалном смислу, она је јасна и одредива. Међутим, Женет поделу на приповедање у првом и трећем лицу проблематизује. Сматра да „*pripovedač u svakom trenutku može intervenisati kao takav*, па се, према томе, свако приповедање па и оно у трећем лицу, *potencijalno odvija u prvom licu*” (Марчећ 2003: 66)²⁶. На нивоу предања то би значило да би се у фабулату у сваком тренутку могло „интервенисати” и претворити га у меморат. Овакве транспозиције се у збирци Белице запажају у оним наротивима који су колективни, али се потврђују посредством сопственог искуства, новим, додатим наротивом или кратким објашњењем (често су то апелативни жанрови) на крају предања, на основу којих се види лично приповедач, чак промена фокализације са нулте на спољашњу или унутрашњу: СГ: „То можеш само да нађеш из Ново Ланиште... *a ja od... мноћо одавно то било, на знам гал моју да с пошревим.*” или СГ: „*Које године, то ти не знам, ни кад је било дођу неки Јелени*”. Специфична за предања јесте позиција наратора, који може бити и унутар света дела – хомодијегетички (нпр. као лик или сведок неког догађаја) и ван њега – хетеродијегетички, али тако да увек задржава статус екстрадијегетичког – онога који је „на истом нивоу са публиком” (Маџура 2018: 73) у самом тренутку преношења / причања предања. Намера нам је да пронађемо начине конституисања приче у односу на одабир различитих статуса приповедача и разноврсних фокализација, са освртом на сам тренутак причања, од кога, како се показало, зависи и сам наратив. Анализа предања посредством теорије перформатива покушаће да осветли веома важан контекст, који се потпуном (вербатим) транскрипцијом само делимично може пренети и надоместити „реално”, „тренутно” присуство на терену или посматрање посредством видео-записа.

Покушај да се у анализи предања удаљимо од структуралистичког приступа остварен је применом имаголошких поставки. Сматрамо да је то још један вид сагледавања значењског аспекта и идејног света дела. У премрежавању форме и значења у делу рада који се односи на имаголошке аспекте предања предност дајемо семантичком слоју, иако се у овом контексту форма не може занемарити. Однос према Другом, који је у основи имагологије, показује се као повод за настанак предања, али утиче и на његову структуру, посредством низа контрастних слика које чине делове појединих фабула. Трајање одређеног система вредности према Другом омогућава очување слике колектива – идеје и идеологије

26 У *Фиџурама III Женет* (Genette 1972, према Марчећ 2003) сматра слично, пишући да је „*svako pripovedanje eksplicitno ili ne... u prvom licu*”, будући да „*nema narativnog teksta bez pripovedača*” (Марчећ 2003: 69).

о том Другом, али и о себи. Коначно, систем вредности који у једној култури обезбеђује трајање појединих наратива говори о (из)градњи идентитета, у односу на појам о себи, али и појам о Другој, начинима његовог очувања, у домену колективног и индивидуалног сећања. Предања тако постају слика света једне заједнице, њених идеја и норми, коначно, уметнички пренет облик живљења, на сталној граници између живота и књижевности.

Литература

Delić 2018: L. Delić, Usmena predanja: Now you see me!, u: S. Milosavljević Milić, J. Jovanović, M. Bojanić Ćirković (ured.), *Od narativa do narativnosti. From Narrative to Narrativity*, Niš: Filozofski fakultet, 141–150.

Илић 2010: М. Илић, Идеологија носталгије у етнолингвистичком интервјуу, Београд: *Етнолошко-антиролошке свеске*, 15/4, Београд, 65–75.

Илић 2005: М. Илић, Фолклорни текст у процесу заборављања, Београд: *Гласник етнографског института САНУ*, 53, Београд, 321–334.

Илић 2007: М. Илић, Фолклорна анегдота: између индивидуалног и колективног – теренска истраживања Срба у Медини (Мађарска), Београд: *Гласник етнографског института САНУ*, 55, Београд, 217–232.

Ђорђевић Белић 2015: С. Ђорђевић Белић, Истраживач, пацијент, крадљивац: теренско документовање бајања из домена традиционалне медицине, у: С. Ђорђевић Белић и др. (уред.), *Савремена српска фолклористика II*, Београд: Институт за књижевност и уметност, Удружење фолклориста Србије, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, 415–443.

Ђорђевић Белић 2012: С. Ђорђевић Белић, Методологија теренског истраживања фолклора: текстуализација усмене епике, у: Б. Сувајцић (уред.), *Српско усмено стваралаштво у интеркултурном коду*, Београд: Институт за књижевност и уметност, 277–310.

Ђорђевић Белић 2017: С. Ђорђевић Белић, *Фиџура ђуслара, хероизирана биографија и невидљива традиција*, Београд: Институт за књижевност и уметност.

Златковић 2007а: Д. Златковић, *Приповешке и предања из Пиројског краја (Део 1)*, Београд: Институт за књижевност и уметност и Пирот: Дом културе.

Златковић 2007б: Д. Златковић, *Приповешке и предања из Пиројског краја (Део 2)*, Београд: Институт за књижевност и уметност и Пирот: Дом културе.

Мијатовић 1948: С. Мијатовић, *Белица*, Српски етнографски зборник, књ. 56, Насеља и порекло становништва, књ. 30, Српска краљевска академија.

Мишковић 2012: Ј. Мишковић, *Топографски речник Јајодинског округа, Јајодински округ Белица. Насеља, порекло становништва и обичаји*, Београд: Службени гласник и Београд: Српска академија наука и уметности, 43–248.

Марковић 2004: С. Марковић, *Приповешке и предања из Левча: нови записи*, Београд: Чигоја штампа и Крагујевац: Центар за научна испитивања Српске академије наука и уметности и Универзитета.

Марчетић 2003: А. Марчетић, *Figure pripovedanja*, Beograd: Narodna knjiga i Beograd: Alfa.

Мердар Тања, Пандуревић, Панић Кашански 2017: И. Мердар Тања, Ј. Пандуревић, Д. Панић Кашански, *Нематеријално културно наслеђе. Теоријски*,

методолошки и административни аспекти, Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет.

Милосављевић 2005: С. Милосављевић, *Народна казивања из Драгоцветија и околине*, Рума: Српска књига.

Мацура 2018: С. Мацура, *Наративни лавиринти: улазак*, Бања Лука: Народна и универзитетска библиотека Републике Српске.

Пандуревић 2015: Ј. Пандуревић, *Књижевност транскрипта. Теоријски аспекти*, у: Ј. Делић (уред.), Нови Сад: *Зборник Мајнице српске за књижевности и језик*, 63/1, Нови Сад, 71–84.

Палавистра 2003: В. Палавистра, *Хисторијска усмена предања из Босне и Херцеговине*, Београд: Српски генеалогски центар и Београд: Чигоја штампа.

Плотникова 1996: А. А. Плотнокова, *Материјали за етнолингвистичко истраживање балканославјанског ареала*, Москва: Росијска академија наука, Москва: Институт славјановеденија и балканистики.

Pokotnjak 2014: S. Pokotnjak, *Teren za etnologe početak*, Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo, Zagreb.

Сикимић 2008: Б. Сикимић, *Етнолингвистички теренски рад: концептуализација ризика*, Београд: *Зборник радова Етнографског института САНУ*, 24, Београд, 81–93.

Сикимић 2005: Б. Сикимић, *Изазов теренског рада – етнолингвистика или антрополошка лингвистика?*, Београд: *Зборник радова Етнографског института САНУ*, 21, Београд, 235–244.

Sikimić 2013: B. Sikimić, *Između dijalektologije i antropologije: Bunjevačka terenska građa*, у: Ž. Bošnjaković, B. Sikimić, *Bunjevci. Etnodijalektološka istraživanja 2009*, Subotica: Nacionalni savet bunjevačke nacionalne manjine i Novi Sad: Matica srpska, 13–68.

Спасић 1991: Н. Спасић, *Сеча зайиса: о проклејству или божјој казни*, Светозарево: Нови пут.

Спасић 1996: Н. Спасић, *Лухорска предања*, Параћин: Графопромет.

Станковић 2018: А. Станковић, *Репушница: поглед са границе сећања*, у: С. Ђирковић (уред.), *Тимок: фолклористичка и лингвистичка истраживања 2015–2017*, Књажевац: Народна библиотека „Његош“ и Београд: Удружење фолклориста Србије, 17–30.

Ćirković 2012: S. Ćirković, *Stereotip vremena u diskursu raseljenih lica sa Kosova i Metohije*, Београд: Балканолошки институт САНУ.

Цветић 2012: Е. Цветић, *Својеници старе Јагодине, Јагодински округ Белица. Насеља, порекло становништва и обичаји*, Београд: Службени гласник и Београд: Српска академија наука и уметности, 481–510.

Челиковић 2012: Б. Челиковић, *Јагодински округ Белица. Насеља, порекло становништва и обичаји (Поџовор)*, Београд: Службени гласник и Београд: Српска академија наука и уметности, 511–535.

Ana Stanković / BELICA ORAL LEGENDS – FROM TERRAIN TO TEXT

Summary / This paper deals with the process in which a collection of oral legends found on the terrain of the Belica locality was created. Its objective is to get an insight into the terrain which would include a geographical and cultural aspect as well as up-to-date records of the transmissions. This position creates an explanatory starting point for the need to repeat and expand the research in a way in which different theoretical and methodological assumptions can be appreciated. The presentation of

the collection relates to the pre-terrain, terrain and post-terrain stages, and it focuses on the advantages and disadvantages of the research procedures that have been applied so far. The material collected will be classified and described in line with the classifications adopted in folkloristics. Moreover, an attempt will be made to point out the possibilities for some future research, not only of this terrain, but also of legends in general. The fluidity of the borders of genres and the difficulties arising from the attempts at definition and classification are the issues that even impose a need for a contemporary researcher to look for different new approaches. This paper indicates the selected aspects of study that open up in a dialogue with the existing paradigms in contemporary humanistic sciences. Accordingly, the research tends to observe the oral legends originating in the Belica terrain through the lens of the theories of narratology and imagology with the aim to reveal the material in a different spectrum of concepts that could affirm the existing scientific assumptions or possibly point to the new approaches in understanding this folklore genre.

Key words: oral legend, methodology, terrain, transcript, classification, narratology, imagology

Примљен: 26. маја 2019.

Прихваћен за штампу јуна 2019.